

Vanessa May

Metodologiska val i studien av biografiskt material - metodologiska val och deras epistemologiska konsekvenser i studien av biografiskt material

I denna artikel använder jag min forskning rörande finlandssvenska ensamförsörjande mödrars livshistorier för att exemplifiera vilka konsekvenser metodologiska val kan ha i studien av biografiskt material. Jag fokuserar på två metodologiska alternativ: att analysera biografiskt material som dokument på tidigare händelser och som meningsskapande konstruktioner. Genom att använda forskning om ensamförsörjning som exempel visar jag vilka fördelar den narrativa analysen kan ha för metodologi, teori och skapandet av nya begrepp.

Livshistorieforskning är ett brett fält, med en mängd olika sätt att närma sig texttolkning. Samhällsvetare har redan länge diskuterat huruvida berättelser är ett värdefullt forskningsmaterial eller inte. Frågor som oftast tas upp i den rådande metodologiska debatten gäller sanning, objektivitet, validitet och epistemologi (se Mishler 1990; Stivers 1993; Hyvärinen 1998b). Jag använder min egen forskning rörande finlandssvenska ensamförsörjande mödrars livshistorier som fallstudier (May 1999; May 2001) för att undersöka vilka konsekvenser metodologiska val har. Jag fokuserar på två metodologiska alternativ: den realistiska eller dokumentära metoden, där biografiskt material används som dokument över tidigare händelser (se Garfinkel 1976) och den narrativa metoden, där texter analyseras som meningsskapande konstruktioner. I själva verket är båda mina studier en blandning av dessa två metodologiska tillnärmelse-sätt. Den första (May 1999) närmar sig den realistiska metoden medan den andra (May 2001) står närmare en narrativ metod. Jag presenterar de resultat jag nått i de här två studierna och undersöker för- och nackdelarna med dessa två metodologiska grepp.

Skillnaden mellan realism och narrativitet gäller nivå: en realist läser berättelsen som ett dokument som återspeglar en underliggande verklighet och följaktligen anser hon eller han sig forska i denna verklighet. En narrativist, däremot, läser inte berättelsen som återspeglade en underliggande verklighet, utan läser den som en form eller del av verkligheten eller av ett socialt fenomen (se Carr 1985). Då biografiskt material används som ett fönster genom vilket det är möjligt att studera händelser i människors liv, förminskas materialets heuristiska värde, och frågor kring validitet och reliabilitet blir problematiska (Corradi 1991:106). Dock

tycks detta vara det alternativ som de flesta sociologer föredrar. Många sociologer verkar anse att sociologin borde studera enbart "verkliga" händelser, eftersom berättelser inte är mera än fiktion (t.ex., Roos 1999). Om berättelser analyseras för sin egen skull med fokus på betydelseskapande, minskar de ovannämnda sanning och reliabilitetsproblemen avsevärt. Likväl, verkar resultaten vara mindre övertygande och de är inte möjliga att generalisera. Resultaten som nås med hjälp av en realistisk metod verkar däremot vara mera trovärdiga. Jag undersöker hur den kunskap som kan nås med hjälp av en narrativ analys kan göras mera tilltalande för sociologer, med hjälp av exempel från min forskning, och utforskar de metodologiska och teoretiska fördelarna av ett narrativt angreppssätt.

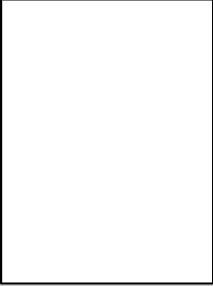
Materialet i båda mina studier består av sjutton livshistorier skrivna av kvinnor som i något skede av sina liv har varit ensamstående mödrar. Livshistorierna samlades in 1995 inom projektet *Kvinno-liv i Svenskfinland* vid Institutet för kvinnoforskning vid Åbo Akademi i Finland. Projektet mottog 130 skriftliga livshistorier av varierande längd och stil. Av dessa valde jag ut de livshistorier där skribenterna nämner att de i något skede ensamma har försörjt sina barn. Den äldsta skribenten i mitt material är född på 1910-talet och den yngsta på 1960-talet. De sjutton livshistorierna beskriver hur det har varit att vara ensamstående mor från 1940-talet fram till skrivande stund, 1995. Alla typer av ensamförsörjare är representerade i mitt material: kvinnor som har varit ensamma sedan graviditet eller förlossning, änkor och fränskilda kvinnor. Skribenternas sociala bakgrund varierar från fattig agrarbakgrund till urban medelklassbakgrund. En del skribenter har endast grundutbildning medan andra är högskoleutbildade. Alla skribenter har arbetat antingen inom

jordbruket eller utanför hemmet under största delen av sina vuxna liv (se May 2001 för hur generation och social bakgrund påverkar hur skribenterna skriver om ensamförsörjning).

Att läsa fram en underliggande verklighet i texten

Till att börja med närmade jag mig materialet med en realistisk metod och tolkade textstycken lösryckta ur sin narrativa kontext (May 1999). I den första studien fokuserade jag på skribenternas ekonomiska situation i relation till deras ensamförsörjning. Resultaten var inte häpnadsväckande. Jag kunde visa att skribenterna har erfarit ensamförsörjningen varierande: en del har varit fattiga och lidit av detta, medan vissa menar att livet, även om det har varit fattigt, har varit meningsfullt, eller att åtminstone har fattigdomen inte inneburit en katastrof för dem. Några skribenter har på grund av sina högvärlönade jobb saknat ekonomiska problem. En del skribenter har inte njutit av att vara ensamstående mor, utan har känt sig ensamma och övergivna, medan andra har fått självförtroende och blivit självständiga.

Alla dessa olika erfarenheter passar in i det som tidigare forskning har kommit fram till om ensamförsörjning: en del forskare betonar ensamförsörjarnas kärva ekonomiska situation (t.ex., Kimmel 1997), några fokuserar på ensamstående mödrars psykologiska problem (t.ex., Lorenz et al. 1997), medan andra forskare tar det motsatta perspektivet och framställer ensamförsörjning som någonting positivt i en kvinnas liv (t.ex., Nave-Herz 1997; Bock 2000) eller som någonting hon gott kan klara av (e.g., Olson & Banyard 1993). Mina resultat framförde ingenting nytt och jag lyckades inte skapa en helhetsbild av livshistorierna eller nå någon teoretisk insikt. Dessutom, blev frågan om reliabilitet och validitet obe-

Vanessa May
Forskare vid
Sociologiska
institutionen vid
Åbo Akademi,
Finland.
E-post:
vmay@abo.fi

svarad: hur kunde jag veta huruvida det som skribenterna skrev om verkligen hade hänt? Jag påstod någonting angående deras ekonomiska situation utan att kunna stöda mina påståenden med hjälp av faktiska bevis.

Livshistorierna visade att fattigdom kan upplevas på många olika sätt och kan ges varierande betydelser (May 1999:74). Skribenterna förknippar inte nödvändigtvis sin fattigdom med sin ensamförsörjning. Fattigdom betyder inte heller automatiskt att skribenterna har varit olyckliga, utan den kan ges en positiv betydelse om den medför ökad självständighet eller en innehållsrikare livsstil. Livshistorierna visade också att ensamstående mödrar kan använda och kombinera olika strategier för att överleva ekonomiskt: lönearbete, ekonomiskt stöd från släktingar och, speciellt för de yngre skribenterna, sociala bidrag (May 1999:75).

Skribenternas attityder gentemot arbete varierar, medan samtliga tar det för givet att arbete har varit ett måste (May 1999:76). Skribenterna anser inte att arbete och familj är oförenliga – det här kan bero på att de som ensamstående mödrar har varit familjens enda försörjare, vilket antagligen har lett till att frågan huruvida

de skulle förvärvsarbete eller inte har blivit irrelevant. En annan förklaring till att skribenterna inte ifrågasätter förvärvsarbete eller diskuterar om de skulle stanna hemma eller inte är att arbetande mödrar är den rådande normen i dagens Finland (se Julkunen 1994). Sålunda har åtminstone de yngre skribenterna levt i ett samhälle där det är vanligt att förena arbete och moderskap. Det är intressant att lägga märke till att det bland de övriga livshistorierna i samlingen *Kvinnoliv i Svenskfinland* finns flera livshistorier där skribenten ser förvärvsarbete som något problematiskt, i synnerhet bland de kvinnor som var unga mödrar före eller under 1970-talet. Inte alla skribenter i mitt material betraktar arbete som positivt, men ingen av dem problematiserar förhållandet mellan arbete och moderskap – arbete är ett måste för att överleva. Frågan är huruvida en dylik problematisering är en lyx som ensamstående mödrar inte har råd med. Det finns dock en skillnad mellan hur skribenter från olika generationer förhåller sig till arbete (May 1999:86). De äldre kvinnorna framför arbete som ett måste, medan de yngre skribenterna reflekterar mer. En del presenterar sin karriär som en del av deras jagbild, medan andra är kritiska mot arbete som en symbol för vårt konsumtionssamhälle.

Studiens styrka ligger i att den verkar tilltala det "verkliga" livet, medan språk och berättelse anses vara kulturella artefakter som är fjärrade från det som pågår "där ute" i det verkliga livet. Emellertid menar Somers (1994) att dylika påståenden är baserade på en syn på språk som i och med den narrativa vändningen inom samhällsvetenskaperna ifrågasätts av allt fler forskare (t.ex., Franzosi 1998).

En problematisk aspekt i den ovanstående studien är att jag analyserade textbitar utan att ta i beaktande hela livshistoriens betydelse. Jag försökte skapa

en syntes av livshistorierna genom att hitta gemensamma teman, och blundade sålunda för den mångfald av betydelser som skribenterna tillskrev olika frågor. Eftersom skribenterna sällan skrev om ensamförsörjning explicit, blev det svårt för mig att få grepp om ensamförsörjningen i de här livshistorierna, och att skapa en helhetsbild av materialet. Dessutom, hade mina viktigaste konklusioner i studien om ensamförsörjarnas ekonomiska situation att göra med betydelser, trots det mera realistiska angreppssättet. Det verkade då bättre att i fortsättningen fokusera på meningsskapandet och att försöka koppla ensamförsörjningen till dess narrativa kontext. Det är viktigt att studera vad var och en av skribenterna skriver om och vad hon utelämnar sin berättelse. Om forskaren enbart söker textbitar som behandlar den aktuella frågeställningen, i mitt fall ensamförsörjning, och analyserar dem lösryckta ur sin narrativa kontext, går mycket av deras betydelse förlorad.

Där fanns också andra orsaker till att jag ansåg att den narrativa vändningen i sociologin kunde vara till nytta i min forskning. Det är tvivelaktigt hur övertygande resultaten av en dylik studie som tillämpar en realistisk metod på ett relativt litet kvalitativt material är. Det är också nödvändigt att begrunda hur pålitliga livshistorier är som dokument på händelser som ligger i det förflutna då man tillämpar den realistiska metoden. Livshistorier är alltid tolkningar där skribenten med facit i hand tolkar tidigare händelser. Berättelsen leder alltid till nuet och nuet påverkar tolkningen av tidigare händelser. Det här är ett problem för den realistiska metoden även om forskaren, som jag, antar att de flesta livshistorie-skribenter försöker vara ärliga. Det finns ändå otaliga händelser som kunde inkluderas i en relativt komprimerad sammanfattning av livet, det vill säga i livshistori-

en, och otaliga sätt på vilka de här händelserna kan tolkas. Nedan redovisar jag för hur det är möjligt att skapa betydelsefull sociologi med hjälp av en narrativ metod.

Att hålla kvar analysen på den textuella nivån

Lösningen på de metodologiska och teoretiska problem som jag mötte i min första studie stod att finna i en annorlunda kunskapssyn. Jag beslöt att betrakta livshistorieskribenterna som skapare av kunskap samt att analysera materialet med hjälp av narrativ analys (May 2001). Det här innebar att jag i stället för att rikta min analytiska blick mot händelserna som låg bakom livshistorien stannade vid att analysera själva texten. Med andra ord betraktade jag livshistorien som en plats för kunskapsproduktion och som en meningsskapande konstruktion, det vill säga, som en del av verkligheten (se Carr 1985). Jag vände även blicken mot sociologiska texter och jämförde försiktigt sociologer och livshistorieskribenter som skapare av kunskap samt sociologiska texter och livshistorier som situerad kunskap (se May 2001 för mera).

Livshistorieskribenter fokuserar vanligtvis inte bara på en aspekt av eller en tidsperiod i sina liv. Livshistorier är istället komplexa och mångdimensionerade konstruktioner. Berättandet är en viktig dimension i livshistorierna och skribenterna inkluderar ofta sådana händelser som passar in i berättelsen som helhet. Livshistorieskribenterna i mitt material tenderar att inte fokusera på ensamförsörjning; många skriver enbart sporadiskt om ensamförsörjning eller förbigår hela frågan med några få meningar. Redan detta ger orsak att använda sig av narrativ analys som metod. Den narrativa analysen flyttar analysens fokus på berättelsen som helhet och på hur delarna (t.ex., ensamförsörjning) kan relateras

till helheten.

Enligt den självbiografiska genrens regler finns det en verklig person "där ute" vars liv det är möjligt att skriva om. Berättaren skapar dock inte en verklig person utan enbart ett subjekt i texten – "det finns ingen" verklig" person bakom texten, han eller hon existerar enbart i ett annat diskurssystem" (Denzin 1989b:22, min översättning). Trots att livshistorier är baserade på erfarenhet (Lieblich, Tuval-Mashiach & Zilber 1998:8), kan inte denna erfarenhet utläsas ur texten (se Smith 1990). Som följd därav sätter jag livshistorien inom analytisk parentes och betraktar den som verklighet, som en meningsskapande konstruktion och gör inga antaganden om hur precist den beskriver de erfarenheter på vilka den är baserad (se Holsten & Gubrium 2000a: 41).

Det grepp som jag har i min narrativa studie (May 2001) ligger å sin sida någonstans mellan realism och narrativism. Jag accepterar att livshistorieskribenterna baserar sina livshistorier på egna erfarenheter och att de har försökt skapa sin livshistoria kring en kärna av verkliga livshändelser – härav deras uttalanden om att livshistorien är sanningsenligt skriven (jmf. Roos 1994). Kopplingen mellan erfarenhet och text är emellertid inte entydig eftersom berättande alltid medför tolkning och användning av existerande sätt att berätta (se Marander-Eklund 2000).

Inom narrativ analys kan livshistorier inte evalueras enligt positivistisk objektivitet (Personal Narrative Group 1989: 261) eftersom det enbart är möjligt att fånga representationer av erfarenhet, inte själva erfarenheten (Denzin 1989b:69). Livshistorier är beroende av minne och kan aldrig betraktas som bokstavligen sanna (Stanley 1993:420) men de är baserade på en personlig tolkning av händelser, och en individs förståelse av hennes

eller hans liv är alltid valid (Stivers 1993, 420). Det är möjligt att läsa livshistorier som sanna i den bemärkelse att de innehåller den bild som skribenterna vill framföra av sig själva och sina liv. Ett ofta citerat stycke av Passerini (1989:197) sammanfattar denna syn på livshistorier:

Tolkning borde kunna känna igen de varierande uttrycksplanen och slutligen hitta också genom andra källor de historiska kontexter var de är förståeliga. Den vägledande principen kunde vara att allt autobiografiskt minne är sant; det är tolkarens sak att upptäcka i vilken mening, var, för vilket ändamål (min översättning).

Enligt det som Carr (1985) kallar "standardsynen" inom livshistorieforskning är livshistorier mer eller mindre direkta avspeglningar av en skribents liv, inte fullbordade berättelser – åtminstone är deras narrativa kvaliteter deras minst intressanta aspekt (t.ex., Roos 1987; Bertaux 1981). Lekmän är med andra ord inte insatta i narrativa konventioner till den grad att dessa avsevärt skulle forma livshistorien – en livshistorias innehåll är viktigare och intressantare än dess form. Man kan hävda att det här är en allt för förenklad syn på livshistorier (Carr 1985). Om språket inte betraktas som ett genomskinligt medium som kan uttrycka otvetydiga och stabila betydelser, blir förhållandet mellan erfarenhet och text mera komplicerat (Riessman 1993:4). Carr (1985:110-111) menar att berättelsens form inte kan skiljas från "verkligheten", att konst och verklighet eller berättelse och liv inte är så avlägsna varann som det ofta antas och att "berättandet ingalunda är en förvanskning av, ett förnekande av eller en flykt från "verkligheten", istället är det egentligen ett utvid-

gande av och en bekräftelse på dess primära egenskaper" (min översättning).

Händelser sker inte bara utan individer upplever och tolkar dem som delar av en händelsekedja där en händelse alltid följer tidigare händelser och leder till följande händelse (Carr 1985:112). Individer skapar kontinuerligt berättelser om det som hänt dem och även i det ögonblick de upplever något tolkar och förutser de, eller, för att använda Schutz' (1962:20) term, projicerar och upplever de händelser som strukturerade, med en början, mitt och ett slut. Därmed ger de händelser en narrativ karaktär (Carr 1985:113-114). Individer använder sig av berättelser för att förstå och tolka verklighet, det vill säga, språk skapar verklighet i stället för att enbart vara en avspegling av den (Riessman 1993:4). Det är omöjligt att skriva en "ren" livshistoria som enbart innehåller det som hänt utan någon form av kommentar eller tolkning. Följaktligen "härstammar berättandets struktur från och påminner sålunda om livets struktur" (Carr 1985:115, min översättning). Det levda livet och berättelsen kan förstås som delvis sammanfallande. Den enda betydelsefulla skillnaden mellan dem är att skribenten har mera kontroll över berättelsen och kan välja vilka händelser som ingår i berättelsen (Carr 1985). I denna bemärkelse delar det levda livet många centrala kännetecken med berättelsen även om det är mindre "städat" och även om individen inte har lika mycket kontroll som berättaren över intrigen.

Människor lever alltså berättade liv och kan därför inte undkomma narrativa konventioner då de berättar eller skriver sin livshistoria (t.ex., Vilko 1997; Somers 1994). Individer tolkar sina erfarenheter med hjälp av och baserar sina livshistorier på manus, genrer och berättelser som redan finns i deras kultur (Carr 1985:112; Schutz 1962:20; Riessman 1993; Coleman

1991; Elliott 1990) och som kan betraktas som kulturella resurser individer aktivt använder (Holstein & Gubrium 2000b). Det här betyder inte att livshistorieskribenter är helt bundna av existerande sätt att berätta och strukturera ett liv eftersom det existerar flera manus och berättelser de kan välja mellan och kombinera (Riessman 1993; Swidler 1986). Sålunda är det även om det är omöjligt att skriva en helt färsk livshistoria, ändå möjligt att skriva en personlig historia (Vilkko 1997:132). Skribenten väljer medvetet de händelser som ingår i berättelsen i ett försök att skapa en viss bild av sig själv.

Eftersom livshistorier är kreativa konstruktioner baserade på en komplex väv av existerande strukturer och personligt aktörsskap, borde de också tolkas kreativt (jmf. Stanley 1993). Det är viktigt att forskaren fäster uppmärksamhet vid berättandets stil, inte enbart vid det berättade (Vilkko 1997:133). Som Denzin (1989a:11) påpekar:

de tillämpade samhällsvetenskapernas mandat är att klargöra hur tolkningar och förståelser formuleras, förverkligas och ges betydelse i problematiska, levda situationer (min översättning).

Analytiska redskap

Alla berättelser har en berättare (Toolan 1988:5). Eftersom alla livshistorier i mitt material är skrivna i jag-form är det första intrycket att förhållandet mellan berättare och protagonist är oproblematiskt. Dock är förhållandet inte fullt så enkelt som det först verkar och därför har jag gjort en skillnad mellan den fysiska personen på vars erfarenheter livshistorien är baserad och som har skrivit livshistorien, *livshistorieskribenten*, och *berättaren*, således den berättande rösten i berättelsen. Vidare har jag använt begreppet *protagonist* för att särskilja mellan händelser

och berättandet av händelser: berättaren evaluerar händelser som protagonisten upplever i berättelsen. Detta gör jag för att betona att livshistorierna inte är oproblematiske dokument över tidigare händelser. Genom det biografiska arbetet väljer berättaren vilka händelser som inkluderas ur livshistorieskribentens förflutna, tolkar dessa händelser och skapar protagonistens narrativa identitet. Jag påstår ingenting om vad denna kvinna har erfärut i verkligheten, inte heller påstår jag att livshistorieskribenten, berättaren eller protagonisten är en och samma person, eftersom jag vill särskilja erfarenhet och tolkning, den som upplever och den som tolkar.

Jag intar ett holistiskt angreppssätt till livshistorierna och analyserar varje livshistoria som en helhet, med hänsyn till både struktur och innehåll. Då jag analyserar livshistoriernas struktur, tar jag två dimensioner i beaktande: narrativ struktur och genre – jag diskuterar genre närmare i samband med narrativ identitet. Då jag analyserar livshistoriernas narrativa struktur fokuserar jag på berättelsens tempo och täthet, vändpunkter, regressioner och progressioner. En berättelses olika delar berättas på olika sätt. Berättelsens tempo är sällan det samma, utan berättaren varierar tempot så att viktigare händelser får mera utrymme i berättelsen (Rimmon-Kenan 1983:53). Alternativt, kan verkligt traumatiska händelser berättas i snabbt tempo. Berättelsens täthet är nära förknippat med tempo: då berättaren minskar tempot blir berättelsen tätare, det vill säga att beskrivningarna av händelser blir innehållsrikare, och då beskrivningarna blir tunnare och tempot ökar, blir berättelsen mindre tät (Denzin 1989a; Hyvärinen 1998a). Tempo och täthet signalerar vilka en berättelses vändpunkter är. Vändpunkter är "avslöjande stunder i en persons liv" där "individuell karaktär avslöjas i en kris

eller en betydande händelse konfronteras eller erfars" (Denzin 1989b:33, min översättning). Berättelsens ton är inte heller jämn, utan den innehåller regressiva och progressiva episoder, som ger berättelsen dramaturgi och riktning (Gergen & Gergen 1988). En regressiv episod kan karaktäriseras som en negativ episod där protagonisten möter motgångar, medan det under en progressiv episod går bra för protagonisten. Med hjälp av dessa redskap har jag avgjort vilka en berättelses kärnhändelser och huvudargument är (Ochberg 1996).

I min analys av innehållet koncentrerar jag mig i synnerhet på *narrativ identitet*, det vill säga den syn på jaget i förhållande till andra och det sociala som berättaren presenterar. Analytiska redskap som jag använder för att fastställa narrativ identitet är: *grundmyter för jaget* och *ontologiska narrativ*. Grundmyter för jaget används av berättare för att avbilda centrala element i identitet och de berättas vanligen i form av anekdoter om händelser som är centrala för berättarens individuationsprocess (Chanfrault-Duchet 1991:81). Dessa anekdoter berättar hur protagonisten blev den hon är, vilka erfarenheter som har format hennes identitet och vilka egenskaper som bäst representerar hennes identitet. Ontologiska narrativ upprepas på ett djupare plan av berättelsen. Med hjälp av dem skapar berättaren koherens i jagbilden och situationer sig själv i förhållande till kulturellt konstruerade berättelser, sociala modeller eller hegemoniska värden (Somers 1994:618; Chanfrault-Duchet 1991:80).

Livshistorier innefattar koder för hur läsaren skall tolka berättelsen (Vilkko 1997). En sådan kod är *genre* (Dubrow 1982:2) eller vad Northrop Frye (1957) kallar narrativt modus. Genre förstås här mera som tonen i en text istället för en rigid kategori, och en berättelse kan innehålla flera genrer (Frye 1957:50; Long-

hurst 1989:5). Jag kom fram till genre i mitt material på följande sätt: först delade jag in materialet i två grupper, "positiva" och "negativa" berättelser på basen av huruvida protagonisten överlag verkade vara en lycklig eller olycklig individ. Därefter granskade jag livshistorierna närmare och delade dessa två grupper i ytterligare två undergrupper på basen av hur berättaren ställer protagonisten i förhållande till hegemoniska värden och tonen i berättelsen: berättelser om motgångar skrivna i en dokumentär genre; jag-versus-världen berättelser skrivna i en tragisk genre; optimistiska berättelser skrivna i en genre som liknar romantiska berättelser; och berättelser om ökad självständighet skrivna i samma stil som den kvinnliga *Bildungsroman* (se Felski 1986).

Ontologiska narrativ och personligt aktörsskap är förknippade med genre på följande sätt: i både berättelserna om motgångar och i de optimistiska berättelserna placerar berättaren protagonisten inom hegemoniska värden. I jag-versus-världen berättelserna och berättelserna om ökad självständighet blir protagonisten alienerad från hegemoniska värden i sin omgivning. I de förstnämnda berättelserna blir denna alienation varaktig, medan protagonisten i de senare berättelserna finner ett nytt värdesystem och en omgivning som bättre passar hennes egna värderingar. I berättelserna om motgångar, jag-versus-världen berättelserna och de optimistiska berättelserna har protagonisten föga inverkan på sitt livs centrala händelser. I dessa livshistorier styr ödet protagonisternas liv. I berättelserna om ökad självständighet däremot, blir protagonisterna i något skede aktiva aktörer som med sina egna val skapar sina liv.

Medan jag tidigare analyserade textbitar om ensamförsörjning lösryckta ur sin narrativa kontext analyserade jag nu denna kontext. Först därefter riktade jag

min analytiska blick mot ensamförsörjningen. Jag analyserade huruvida skribenterna skapade en berättelse om ensamförsörjning eller huruvida textbitarna om ensamförsörjning inte var relaterade till varandra narrativt. Jag analyserade dynamiken, vändpunkterna och huvudargumentet både i hela livshistorien och i berättelsen om ensamförsörjning. Jag undersökte hur berättelserna om ensamförsörjning passar in i förhållande till hela livshistoriens huvudargument och dynamik och hur ensamförsörjningen relateras till narrativ identitet. I vissa fall är ensamförsörjningen inte förknippad med huvudargumentet eller narrativ identitet, medan den i andra livshistorier är en integrerad del av dessa.

Genre och ensamförsörjning

Även valet av genre påverkar skribenternas sätt att berätta om ensamförsörjning. Motgångsberättelserna är livshistorier skrivna i en dokumentär ton. I dessa är livet oundvikligt fyllt med motgångar och berättaren presenterar dessa motgångar som någonting man måste försöka klara av bäst man kan. Den dokumentära tonen påverkar berättelsen om ensamförsörjning. Berättaren fokuserar inte på något särskilt skede eller någon särskild händelse i protagonistens liv. Till följd därav blir det läsarens sak att evaluera händelsernas betydelse. Ensamförsörjning som tema är inte framträdande utan är en erfarenhet bland andra, en länk i kedjan som är protagonistens livslopp:

Den sommaren slutade med att jag blev med barn, vid just fyllda 18 år. [Pappan] kände sig omogen att bli familjefar och skulle vid nyåret i armén. Han ville inte gifta sig och sade att den andra villervalan då kan bli värre än den första (Elisabet).

När jag var 20 år blev jag gravid och pappan var stans värsta buse, nästan. Vi förlovade oss, men han fortsatte sitt vilda liv med supande och andra flickor, så när vi hade bott ihop några månader så packade jag hans saker och låste ut honom. Jag födde barnet ensam (Gunilla)¹.

Fokuseringen på protagonistens relationer och kärleksliv i de optimistiska berättelserna innebär att ensamförsörjning spelar en liten roll i dessa livshistorier. Berättarna ger mera utrymme åt protagonisterna som vuxna kvinnor än som mödrar. Bilden av ensamförsörjning är utslätad trots berättarnas öppenhet kring hur påfrestande det har varit för protagonisterna att vara ensamstående mödrar:

Jag fortsatte med att hyra ut rum och ge lektioner för att hålla oss flytande och studera lite nu och lite då och springa på föreläsningar och hoppas att pojkarna inte gjorde fanstyg. [...] Jag var som ett urblåst ägg, men lycklig (Karolin).

Som andra stressfyllda perioder i protagonistens liv, kamoufleras ensamförsörjningen delvis av en underhållande stil.

Också i jag-versus-världen berättelserna skrivna inom den tragiska genren är livet fyllt av motgångar. Men i motsats till motgångsberättelserna där motgångar tilldelas protagonisten av ödet, är dessa motgångar i jag-versus-världen berättelserna resultatet av andra människors ondska. Berättarna använder protagonisternas erfarenheter som ensamstående mödrar som bevis på avståndet mellan protagonisterna och deras miljö:

Men, en ensamstående kvinna med barn. Det var ganska skumt.

Också här fanns förstås redan krigsänkor med barn – ett eller flere. Men om *mig* visste man ingenting. Är hon krigsänka eller skild?? Kvinnliga familjeförsörjare var något högst ovanligt (Emma).

Med hjälp av berättelsen om ensamförsörjning understryker berättarna världens orättvisa eller ondska, inte protagonistens narrativa identitet. Även berättelserna om ökad självständighet presenterar en protagonist som alieneras från samhället, men denna klyfta mellan jaget och andra är en språngbräda till ett bättre liv. Ensamförsörjning är en oskiljbar del av livshistoriernas huvudargument och är central i protagonistens utveckling till en självständig kvinna. Berättarna presenterar ensamförsörjningen antingen som ett bevis på eller en följd av protagonistens självständighet:

Jag vågade också ta steget till skilsmässa, emedan jag hade ett tryggt och välbetalt arbete. [...] Jag var tacksam över att jag var i en sådan situation att en skilsmässa var möjligt rent praktiskt och ekonomiskt. Jag hade ett välavlönat arbete och klarade mig bra ekonomiskt (Ulla).

Ensamförsörjningen är inte central i huvudargumentet eller en del av protagonisternas narrativa identitet i berättelserna om motgångar eller i de optimistiska berättelserna. Det motsatta är sant för de två återstående typerna av berättelser. I jag-versus-världen berättelserna är ensamförsörjning en del av huvudargumentet och i berättelserna om ökad självständighet är den central för protagonisternas narrativa identitet. Det verkar som om ensamförsörjning lättast kan införlivas i jagbilden om den kan tillskrivas

en positiv betydelse. En mera positiv allmän bild av ensamförsörjning kunde betyda att det skulle bli lättare för ensamstående mödrar att inkorporera ensamförsörjning i sin identitet.

Narrativ identitet och ensamförsörjning

Om jag inte hade fäst uppmärksamhet vid den narrativa kontexten, skulle betydelseerna som skribenterna tillskrev ensamförsörjning ha fallit utanför analysen. Utan att ta berättande och intrig i beaktande, skulle berättelserna om ensamförsörjning ha blivit kategoriserade som enstaka händelser och skulle följaktligen ha sagt föga om ensamförsörjning som erfarenhet eller del av jagbilden. Den av berättaren skapade narrativa identitet, den förklaring eller teori hon ger om sitt liv är nyckeln till att förstå den betydelse som berättaren tillskriver ensamförsörjning. Berättarna skapar inte entydiga eller släta identiteter. Detta kan exemplifieras med den skillnad som berättarna gör mellan olika aspekter av protagonisternas identitet: deras identitet som kvinnor och som mödrar och identitet i andras och deras egna ögon. Dessa olika aspekter är inte alltid lätta att förena. Få forskare har uttryckligen studerat identitetskonstruktion i samband med ensamförsörjning, men flera forskare som har undersökt ensamförsörjarnas egna upplevelser och hur de själva förstår sin situation har tangerat denna problematik. Till exempel Thomas Knoll noterar att de ensamstående mödrarna i hans studie upplevde samma

spänning mellan socialt förutbestämda bilder och värden å ena hand och dessa kvinnors subjektiva behov och förväntningar å andra hand (Knoll 1995:293).

Också många av mödrarna i Maren Baks

(1997) studie anmärkte på att den stereotypa bilden av ensamförsörjarskap inte beskriver deras erfarenhet av att vara ensamstående mor.

Ensamförsörjning medför två saker. För det första, att en kvinna är singel och för det andra, att hon är en mor som lever med sina barn utan en manlig eller kvinnlig partner. Ensamförsörjning uppstår i livshistorierna som en situation i förhållande till institutionen heterosexuellt äktenskap eller partnerskap. Den karaktäriserar alltså protagonisternas vuxna sociala relationer. I stället för att fokusera på ensamförsörjning, fokuserar berättarna på hur förhållandet mellan en protagonist och fadern till hennes barn slutade. Dessa beskrivningar av brutna förhållanden är ofta mera detaljerade och reflexiva än beskrivningarna av den ensamförsörjning som följer därav:

Jag tror att det fanns tusen olika orsaker till att vårt äktenskap gick i krasch; man växer ifrån varandra, och då man från början är olika finns det snart ingenting gemensamt längre och snart har man ingenting att säga varandra. Vi hade så helt olika uppfattning om världen, om livet och hur det skall levas, och detta avspeglar sig i varje vardagssituation, så att en mängd olika konflikter hela tiden uppstår (Ulla).

Många berättare, speciellt de som blivit änkor, hänvisar till "ensamhet" eller "att vara ensam" i samband med protagonisternas ensamförsörjning:

[...] när jag var ensam med mina barn och dom skulle rustas för livet och framtiden. [...] Hur skulle jag kunna vara mina barns enda stöd och hjälp, när dom skulle forma sina liv, som ingen av oss vis-

ste något om (Maria).

Där stod jag ensam med barnen i en sorg som man inte kan beskriva (Anna).

Att vara ensam och ensamhet är sålunda en situation i förhållande till män. Det vill säga att protagonisterna är ensamma då de inte har en manlig partner. Berättarna gör skillnad mellan att vara kvinna och mor. Ibland kolliderar dessa två kategorier och en del berättare menar att protagonistens ansvar som mor utestluter ett förhållande:

Jag hade inte behov av män, jag tycker inte att jag var bränd, men jag levde helt för mina pojkar. Jag ville få dem vuxna och uppföstra dem till riktiga män och hyggliga människor (Sofia).

En protagonist förlovar sig först efter att hennes barn har blivit vuxna och syftar på att det först nu är möjligt att börja ett nytt liv med en ny man:

Samma sommar förlovade sig mitt yngsta barn. [...] Jag var så innerligt tacksam att mina barn såg ut att klara sig, och att mitt uppdrag såg ut att vara fullbordat. [...] Jag började avveckla den dittillsvarande delen av mitt liv och brände brev i 4 kakelugnar, skulle ju börja ett nytt liv (Maria).

Berättarna betonar att protagonisterna alltid sätter sina barns bästa framför sin egen lycka. Så här placerar de protagonisterna inom ramarna för "ordentligt" eller "gott" moderskap.

Förutom att de skiljer mellan den vuxna kvinnan och modern, skiljer berättarna på hur protagonisterna ses av omgivningen och hur de ser på sig själva. De presenterar moderskap som en del av

protagonisternas identitet, medan ensamförsörjning är en identitet som tillskrivs henne av andra. Att berättarna explicit skriver om ensamförsörjning nästan enbart i samband med andras reaktioner pekar på det här: "Att vara ensam-mamma har inte varit nåt problem och jag förstår inte folk som ojar sig" (Barbro). Ensamförsörjning är sålunda en kategori där protagonisterna placeras av samhället eller omgivningen, medan det ur hennes eget perspektiv inte förändrar hennes förhållande till sina barn. Hon förblir i första hand sina barns mor. Ensamförsörjning är således den lins genom vilken utomstående betraktar henne i förhållande till både män och till de normativa kärnfamiljsidealen, medan protagonisten i sina egna ögon förblir den samma i förhållande till sina barn.

Berättarna framhäver moderskapet, inte ensamförsörjningen, som en viktig del av protagonisternas identitet. Det är moderskap som avgör vem protagonisterna är, medan ensamförsörjning i de flesta livshistorier kräver praktiska arrangemang, inte en förändring i narrativ identitet:

Krigsåren hade också gjort att min man och jag glidit ifrån varandra och jag vande mig vid att vara ensam med barnen. Jag hade ju mina syskon och min syster var ju som en andra mamma för mina pojkar. [...] Efter det vi flyttat isär betalade min man regelbundet för pojkarna. Det blev inte heller någon fiendskap mellan min mans familj och mig. [...] Men det var dyrt för pojkarna att åka till [stad] och träffa sin far (Sofia).

Som jag redan noterat ovan, införlivas ensamförsörjningen i några livshistorier i protagonistens narrativa identitet när den kan tillskrivas en positiv betydelse.

Jag skulle framför allt kunna erbjuda honom trygghet. En känsla av att bli accepterad just sådan han var. [...] Jag kände en obeskrivlig glädje i mitt hem, jag kände stolthet över att jag lyckats skapa något bestående för oss två. När vi kunde flytta dit hade jag äntligen dragit ett streck över sorger och bekymmer från förr. Jag kände dessutom att jag hade gjort ett riktigt val då jag valde att leva ensam med pojken (Ellen).

Oftast tangerar ensamförsörjningen protagonisternas narrativa identitet enbart i samband med andras reaktioner. Då blir den en stereotyp bild som protagonisterna försvarar sig själva emot. I dylika situationer betonar berättarna att ensamförsörjning inte är ett problem, utan har skänkt protagonisterna styrka, är deras rättighet och har möjliggjort ett tryggare och lyckligare hem för deras barn:

Barnen tackar nog ej en i efterskott för att man gjort det [för barnens skull hållit ihop sitt äktenskap] och de kan ej få en trygg uppväxt om föräldrarnas inbördes relation ej fungerar (Ulla).

Familjestigar

Livshistorierna omfattar en familjecentrerad syn på livet och placerar i första hand protagonisterna inom ramen för deras familjer. Berättarna skiljer sällan åt protagonisternas olika familjer. I stället är det möjligt att se hur protagonisternas individuella familjestigar blir samman-slingrade med andras individuella familjestigar (se Bernardes 1986). En protagonist förblir en del av sin barndomsfamilj efter att hon gifter sig och hennes barn fortsätter att vara hennes familjemedlemmar efter att de flyttar hemifrån. Det som sociologer ofta definierar som avskilda

familjer smälter i livshistorierna ihop till en enda familj som krymper och expanderar genom protagonistens livslopp.

I stället för att presentera protagonisternas liv genom deras positioner i klart avgränsade familjer avbildar berättarna protagonisternas förhållanden till olika familjemedlemmar. Familjen existerar inte som ett ting, utan är ett abstrakt begrepp som i praktiken uppstår i form av relationer familjemedlemmar emellan. Följaktligen har protagonisterna inte relationer med sina familjer utan olika relationer till sina mor- och farföräldrar, mor, far och syskon. Vidare varierar relationen mellan en protagonist och hennes olika barn i intensitet och karaktär:

Följande barn blev sjuksköterska men alkoholen blev för henne övermäktig. [...] Mej vill hon inte veta av. [...] Barn nr 4 blev lärarinn, lyckligt gift, vi har ett mycket gott förhållande (Anna).

Därför är det mera meningsfullt att studera individers familjestigar som går samman med andra individers familjestigar genom äktenskap, barnfödsel, dödsfall eller skilsmässa än att enbart fokusera på familjeform.

Då berättarna betonar moderskap och beskriver ensamförsörjning som en stigmatiserande social kategori dit andra placerar protagonisterna, blir det tvivelaktigt huruvida "ensamförsörjare" är den rätta termen för dessa kvinnor. Jag föreslår att det kanske vore lämpligare att kalla dem för "mödrar som upplever ensamförsörjning". Det här skulle betona att ensamförsörjning inte är någonting en kvinna är, utan en angelägenhet hon erfar eller en viss familjkonstellation hennes familjestig går igenom.

Bland den narrativa metodens svagheter är att jag inte kan säga någonting generellt om hur det är att vara ensam-

stående mor i Finland. Inte heller kan jag ens försöka ge svar på frågan "Hur ser den finländska ensamförsörjaren ut?". Det är ändå förståeligt att det är dylika frågor som i allmänhet intresserar människor. Att kunna nå sådana resultat genom narrativ analys skulle kräva ett mycket större material och flera forskare. Den enda generaliserbara kunskap jag kunnat nå med min studie gäller mera teoretiska frågor kring situerad kunskapsproduktion och det teoretiska begreppsliggörandet av familjer. Jag anser dock att också dylika generaliseringar är viktiga, inte enbart för sociologer utan också för de människor de studerar. Sociologiska studier diskuteras och appliceras av en större publik än enbart sociologer, samtidigt som sociologiska begrepp finner sin väg till allmänna talesätt. Livshistorierna i min studie visar detta: i synnerhet de yngre berättarna använder sociologiska resonemang för att försvara sina val. Hur samhällsvetare studerar ett socialt fenomen och från vilket perspektiv är därför av betydelse och har verkliga återverkningar "därute" i det "verkliga" livet.

Konklusioner

Narrativa studier kritiserar ofta för att de bara studerar berättelser, språk eller text. Jag ställer följande fråga: vems data är inte på något sätt formad av språk eller tolkning? Varför anses det då vara så värdelöst att fokusera på denna aspekt av verkligheten? Forskare som studerar livshistorier får ofta kritiken att de litar på människors subjektiva (dvs. fabricerade) berättelser om sina liv. Dylik kritik förnekar att sådant material kan vara pålitligt. Forskare bör ta i beaktande att tolkning och språk alltid är närvarande: när forskare iakttar människors agerande eller när en individ berättar om dagens händelser eller om sitt liv. Forskaren har enbart tillgång till representationer eller

tolkningar av handling, sina egna eller andras. Dessutom är alla berättelser stiliserade eftersom språk aldrig till fullo kan beskriva en händelse eller erfarenhet (Smith 1990).

Jag uppmanar sociologer att vara stringenta i sin användning av forskningsmaterial och att explicit redogöra för de begränsningar ett material ställer på kunskapsproduktion. För mindre material verkar det narrativa angreppssättet vara lämpligast. Dessutom är berättande en viktig dimension i livshistorier och därför förefaller det som rimligt att ta denna i beaktande då man analyserar ett biografiskt material.

Texter är en del av verkligheten och följaktligen valida forskningsobjekt i sig. Till exempel analyserar jag livshistorierna som en del av fenomenet ensamförsörjning. Hur ensamförsörjningen är placerad inom livshistorien och vilka teman som förknippas med den är viktiga frågor då vi vill förstå hur ensamstående mödrar förstår ensamförsörjning och hur de ser på eller vill presentera denna familjeform.

Min studie leder till den metodologiska insikten att ensamförsörjare borde studeras med ett grepp som beaktar kontext. Detta gäller inte enbart social eller historisk kontext utan även den individuella kontexten: hur ensamförsörjning är relaterad till identitet och världsuppfattning. Det här medför att forskarna bör lyssna till människors berättelser. För att förstå hur ensamförsörjning är relaterad till sociala strukturer och hur den upplevs som en del av livet, är en mångfald olika perspektiv nödvändiga. Ett sätt att försöka förstå familjeliv utöver att se på familjeform är att betrakta det genom familjestigar. Då blir det möjligt att se att familjer är dynamiska i stället för statiska institutioner och uppstår genom varierande mänskliga relationer.

Som min forskningsprocess visar, har

metodologiska val långtgående konsekvenser för hurdan kunskap en forskare kan producera. Det här är något forskare explicit borde ta i beaktande med hjälp av metodologisk reflexivitet. Eftersom varje metodologisk perspektiv har sina svagheter, anser jag att dessa inte ensamma ger orsak till att på rak arm överge en metod. Narrativa studier kan inte erbjuda statistiskt relevanta generaliseringar kring sociala fenomen. Det här kan av många betraktas som en brist och som bevis på dylika studiers oförmåga att skapa en koppling till det "verkliga". Å andra hand kan ett fokus på individnivå hjälpa oss att bättre förstå samhället (jmf. Mills 1959).

Min studie visar att ett narrativt tillnärmelsesätt till biografiskt material kan erbjuda nya teoretiska insikter i hur begrepp såsom narrativ identitet och familjestigar kan användas i forskning kring ensamförsörjning. Dessa begrepp ifrågasätter sociala kategoriers universella giltighet och betonar hur viktigt det är att återvända till "grundnivån" och studera hur väl dessa kategorier kan appliceras på individnivå. Livshistorierna i min studie visar att ensamförsörjning inte alltid är en del av narrativ identitet utan hellre en stigmatiserande kategori som berättarna försöker skydda sig mot. Det här är varför det är viktigt att forskare är försiktiga då de kategoriserar levande människor. Sociala kategorier är abstraktioner och utelämnar därför oundvikligen mycket information. Då allt fler forskare försöker överbygga klyftan mellan mikro och makro (t.ex. Giddens 1991) kan narrativa studier visa sig vara oersättliga för att testa huruvida makrokategorier är möjliga att tillämpa på mikronivå. Om det visar sig att den av samhällsvetare skapade makrokategorin dåligt beskriver den verklighet i vilken individer lever, är följande steg att försöka hitta lämpligare teoretiska abstraktioner att beskri-

va verkligheten med. En del kanske anses vara bristfälliga i den mån att de överges och ersätts av kategorier som är mera känsliga för mångfald.

Noter

1. Alla citat från livshistorierna är direkta citat. Jag har ändrat små detaljer så som yrke eller antalet barn och lämnat bort namn på människor och platser för att bevara skribenternas anonymitet. Jag har gett skribenterna tacknamn. Citaterna fungerar som exempel på mina argument. Märk väl att min analys är baserad på hela livshistorien, inte enstaka textstycken.

Litteratur

- Bak, Maren 1997: *Enemorfamilien*, København: Forlaget Sociologi.
- Bernardes, Jon 1986: Multidimensional Developmental Pathways: A Proposal to Facilitate the Conceptualisation of 'Family', *Sociological Review*, 34: 590-610.
- Bertaux, Daniel 1981: From the Life-History Approach to the Transformation of Sociological Practice, ss. 29-45 i Daniel Bertaux (red.) *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*, Beverly Hills, CA & London: Sage.
- Bock, Jane 2000: Doing the Right Thing? Single Mothers by Choice and the Struggle for Legitimacy, *Gender & Society*, 14: 62-86.
- Carr, David 1985: Life and the Narrator's Art, ss. 108-121 i Hugh J. Silverman & Don Ihde (red.) *Hermeneutics & Deconstruction*, Albany: State University of New York Press.
- Chanfrault-Duchet, Marie-Françoise 1991: Narrative Structures, Social Models, and Symbolic Representation in the Life Story, ss.77-92 i Sherna Berger Gluck & Daphne Patai (red.) *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*, New York & London: Routledge.
- Coleman, Peter G. 1991: Ageing and the Life History: The Meaning of Reminiscence in Late Life, ss. 120-143 i Shirley Dex (red.) *Life and Work History Analyses: Qualitative and Quantitative Developments*, London: Routledge.
- Corradi, Consuelo 1991: Text, Context and Individual Meaning: Rethinking Life Stories in a Hermeneutic Framework, *Discourse & Society*, 2: 105-118.
- Denzin, Norman K. 1989a: *Interpretive Interactionism*, Newbury Park, CA: Sage.
- Denzin, Norman K. 1989b: *Interpretive Biography*, Newbury Park, CA: Sage.
- Dubrow, Heather 1982: *Genre*, London & New York: Methuen.
- Elliott, Brian 1990: Biography, Family History and the Analysis of Social Change. ss. 59-82 i Stephen Kendrick, Pat Straw & David McCrone (red.) *Interpreting the Past, Understanding the Present*, London: Macmillan.
- Felski, Rita 1986: The Novel of Self-Discovery: A Necessary Fiction? *Southern Review*, 19: 131-148.
- Franzosi, Roberto 1998: Narrative Analysis — Or Why (and How) Sociologists Should Be Interested in Narrative, *Annual Review of Sociology*, 24: 517-554.
- Frye, Northrop 1957: *Anatomy of Criticism: Four Essays*, London: Penguin.
- Garfinkel, Harold 1967: *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Gergen, Kenneth & Mary Gergen 1988: Narrative and the Self as Relationship, *Advances in Experimental Social Psychology*, 21: 17-56.
- Giddens, Anthony 1991: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Cambridge: Polity Press.
- Holstein, James A. & Faber F. Gubrium. 2000a: *Constructing the Life Course* (2nd ed.), New York: General Hall.
- Holstein, James A. & Jaber F. Gubrium 2000b: *The Self We Life By: Narrative*

- Identity in a Postmodern World*, New York & Oxford: Oxford University Press.
- Hyvärinen, Matti 1998a: *Thick and Thin Narratives: Thickness of Description, Expectation, and Causality*, *Cultural Studies: A Research Volume*, 3: 149-174.
- Hyvärinen, Matti 1998b: Lukemisen neljä käännettä [Läsningens fyra vändningar], ss. 311-336 i Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Vilkkio (red.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa* [Skiftande skillnader. Kön i livshistorieforskning], Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija 1994: Suomalainen sukupuolimalli—1960-luku käänteenä [Den finska könsmodellen – 1960-talet som vändpunkt], ss. 179-201 i Anneli Anttonen, Lea Hensiksson & Ritva Nätkin (red.) *Naisten hyvinvointivaltio* [Kvinnors välfärdsstat], Tampere: Vastapaino.
- Kimmel, Jean 1997: Reducing the Welfare Dependence of Unmarried Mothers: Health-Related Employment Barriers and Policy Responses, *Eastern Economic Journal*, 23: 151-163.
- Knoll, Thomas 1995: *Not a Piece of Cake: Ambivalence About Female-Headed Families*, Lund: Lund University Press.
- Liebllich, Amia, Rivka Tuval-Mashiach & Tamar Zilber 1998: *Narrative Research: Reading, Analysis, and Interpretation*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Longhurst, Derek 1989: Introduction, ss. 1-9 i Derek Longhurst (red.) *Gender, Genre and Narrative Pleasure*, London: Unwin Hyman.
- Lorenz, Frederick O., Ronald L. Simons, Rand D. Conger, Glen H. Elder, Jr., Christine Johnson & Wei Chao 1997: Married and Recently Divorced Mothers' Stressful Events and Distress: Tracing Change Across Time, *Journal of Marriage and the Family*, 59: 219-233.
- Marander-Eklund, Lena 2000: *Berättelser om barnafödande. Form, innehåll och betydelse i kvinnors muntliga skildring av födsel*, Åbo: Åbo Akademi's förlag.
- May, Vanessa 1999: *Work and Financial Survival in the Life Stories of Finnish Lone Mothers: Complicating the Existing Research Narrative on the Financial Aspects of Lone Motherhood* (Ser. A: 504), Åbo, Finland: Åbo Akademi, Ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi, Sociologiska institutionen.
- May, Vanessa 2001: *Lone Motherhood in Finnish Women's Life Stories: Creating Meaning in a Narrative Context*, Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Mishler, Elliot G. 1990: Validation in Inquiry-Guided Research: The Role of Exemplars in Narrative Studies, *Harvard Educational Review*, 60: 415-442.
- Mills, C. Wright 1959: *The Sociological Imagination*, London, Oxford & New York: Oxford University Press.
- Nave-Herz, Rosemarie 1997: Single Motherhood: An Alternative Form of Life? ss. 186-195 i Kaisa Kauppinen & Tuula Gordon (red.) *Unresolved Dilemmas: Women, Work and the Family in the United States, Europe and the Former Soviet Union*, Aldershot: Ashgate.
- Ochberg, Richard L. 1996: Interpreting Life Stories, ss. 97-113 i Ruthellen Joselson (red.) *Ethics and Process in The Narrative Study of Lives*, Thousand Oaks: Sage.
- Olson, Sheryl L. & Victoria Banyard 1993: "Stop the World So I Can Get Off for a While": Sources of Daily Stress in the Lives of Low-Income Single Mothers of Young Children, *Family Relations*, 42: 50-56.
- Passerini, Luisa 1989: Women's Personal Narratives: Myths, Experiences, and Emotions, ss. 189-197 i Personal Narratives Group (red.) *Interpreting Women's Lives: Feminist Theory and*

- Personal Narratives*, Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Personal Narratives Group 1989c: Truths, ss. 261-264 i Personal Narratives Group (red.) *Interpreting Women's Lives: Feminist Theory and Personal Narratives*, Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Riessman, Catherine Kohler 1993: *Narrative Analysis*, Newbury Park, CA: Sage.
- Rimmon-Kenan, Shlomith 1983: *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, London & New York: Methuen.
- Roos, J. P. 1987: *Suomalainen elämä: Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista* [Det finska livet/Ett finskt liv: En studie av vanliga finländares livshistorier], Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Roos, J. P. 1999: Korjauksia ja oikaisuja [Rättelser], *Sosiologia*, 36: 49-50.
- Schutz, Alfred 1962: *Collected Papers I: The Problem of Social Reality* (red. Maurice Natanson), The Hague: Martinus Nijhoff.
- Smith, Dorothy E. 1990: *The Conceptual Practices of Power: A Feminist Sociology of Knowledge*, Toronto: University of Toronto Press.
- Somers, Margaret R. 1994: The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach, *Theory and Society*, 23: 605-649.
- Stanley, Liz 1993: On Auto/Biography in Sociology, *Sociology*, 27: 41-52.
- Stivers, Camilla 1993: Reflections on the Role of Personal Narratives in Social Science, *Signs*, 18: 408-425.
- Swidler, Anne 1986: Culture in Action: Symbols and Strategies, *American Sociological Review*, 51: 273-286.
- Toolan, Michael J. 1988: *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*, London & New York: Routledge.
- Vilkko, Anni 1997: *Omaelämäkerta kohtaa mispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta* [Livshistorien som mötesplats. Berättandet och läsandet av kvinnors livshistorier], Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.